

FORTUNA I TRACTAMENT ESCOLAR DE TEXTOS VALENCIANS DE LITERATURA POPULAR ORAL PROTAGONITZATS PER SERPS I DRACS

Alexandre Bataller Català
Universitat de València

Van pels camins de l'hort i deixen un senyal
en la terra amb salnitre: una ratlla ondulada.
Es mengen els pollets i els ratons. Quan s'adormen,
de les dones parteres xuclen la llet del pit.
(Gaspar JAÉN I URBAN, «Serps», *Testament. Sonets de l'Hort de Palmeres*)

Els fantasmes ja no tenen llençol,
Les bruixes curruixes ja no van de dol.
La serp de tres caps, sols li'n queda un.
Els dracs de hui en dia no tiren foc ni fum.
(Dani MIQUEL, «Marieta, Marieta», *Més musiqueries*)

1. De la transmissió oral a la difusió escolar

Els dragons, les més grans de totes les serps segons el criteri dels bestiaris medievals, poblen l'imaginari fantàstic de mig món i tenen el seu espai privilegiat dins el repertori dels contes la literatura per a infants. Les serps, per a la cultura urbana contemporània són, com més va més, una reminiscència dels perills del món natural que fixa l'imaginari narratiu. Els relats de dragons i serps són segurament dels més estesos i ancestrals de la humanitat.

En aquest treball mostrarem alguns d'aquests relats de procedència valenciana que han tingut una certa fortuna dins l'àmbit escolar. No serà el moment ara de tractar l'associació de la serp amb el dimoni, amb tot el seu seguit de connotacions negatives, ni tampoc la seua relació amb la feminitat, materialitzada en la figura de les dones serps.

Considerem l'educació en valors i la gestió emocional com les gran oblidades del currículum i, en conseqüència, ens interessa destacar les experiències més recents que empren el recurs de la literatura popular sobre monstres i espantacriatures per experimentar, gestionar i normalitzar la por com una eina per combatre-la. En aquest sentit qualifiquem de modèlica la campanya «Espanta la por: per Tots Sants, monstres valencians», impulsada des de 2016 pel Departament de Didàctica del Museu Valencià d'Etnologia, per tal de celebrar el dia de Tots Sants, amb l'ús de la festa com a mitjà per a reivindicar l'imaginari valencià de la por, amb objectius com la difusió de l'imaginari popular valencià sobre la por, amb la introducció de personatges i relats que poden esdevenir uns aliats en l'aprenentatge. El fenomen editorial *La Maria no té por*, de Francesc Gisbert i Dani Miquel (2013), que a hores d'ara compta ja amb cinc edicions, és simptomàtic d'aquest fet. I, per al tema que ens ocupa, la incorporació de serps amb cabellera dins el

conjunt d'espantacriatures valencianes, podríem afegir uns altres títols, com *Els mons de Laia* (2014), de Miquel Puig, on unes germanes bessones s'enfronten a criatures de l'imaginari fantàstic valencià, entre les quals es troben les serps amb cabellera.

Al món escolar, la literatura popular s'emptra adaptada i versionada. Les adaptacions de textos literaris per a un públic infantil, procedents o no de la literatura popular de transmissió oral, es basen en una distinció entre el context de producció i de recepció. S'hi acostuma a modificar un text primer (*hipotext*) per a fer-lo correspondre amb un nou context de recepció d'on resulta un segon text adaptat (*hipertext*). Al llarg del present treball en mostrarem diverses variants: textos narratius, obres teatrals, versions orals, etc.

2. Les serps amb cabellera

A partir d'un treball de camp realitzat per diferents indrets de Catalunya, Avilés i Torrents (2019) mostren informants que refereixen haver vist serps gegants, gruixudes com un tronc. Serps peludes i serps amb cabellera, amb una «crinera rossenca que li anava des del cap fins a mig cos» (Avilés & Torrents 2019: 55), o que «feia un metre setanta de llarg... tenia bigotis com els gats i crinera al cap i al coll, però no al cos» (Avilés & Torrents 2019: 59). Fins i tot, serps que es drecen, amb aparença i presència humana: «La serp es va posar drete sobre un pam de cua» (Avilés & Torrents 2019: 32).

Per tota la península Ibèrica existeixen creences sobre aquestes serps cabelludes. Emili Lluch i Arnal (citats per Pérez 1990: 947) va exposar la llegenda recollida a Nàquera, Museros i el Cabanyal (València) d'unes serps peludes, plantades sobre el tram final de la seua cua que avançaven cap a la mar i la travessaven en direcció desconeguda. Són presents referències semblants als textos clàssics. Al llibre II de l'*Eneida* trobem el passatge en què dues grans serps van emergir de les aigües i van devorar Laocoont i els seus fills:

Vet aquí que, bessons, de Tènedos –crispa contar-ho–,
per la calma del freu dos serpents d'immenses espires
sobre el mar s'allargassen tirant de dret a la costa.
Entre el corrent s'arbora llur pit i surten llurs crestes
sanguinolentes damunt l'oneig. El cos els fregava
l'aigua, i el dors immens rosegava les corbes anelles.
(Virgili 1958: 51; vv. 203-208).

En el llegendari nostrat, aquestes serps cabelludes, com veurem en d'altres casos semblants, poden arribar a menjar-se una persona diària:

Rodant de poble en poble, y passant de nació en nació, va aplegar á un Reyne en que tota la gent estava en gran consternació; el motiu era el que havia una gran serp, qual cabellera era ya tan gran, que no havia cúa de cavall que l'igualara per lo llargues y

fòrtes qu'eren les cèrdes; la cual alimanya lo manco es menjava una persona diària...
(Martínez i Martínez 1995: 168).

3. *L'heroi que mata el dragó (ATU 300: The Dragon Slayer)*

3.1 *L'heroi que mata la serp o el drac*

L'esquema narratiu és conegut. Un dragó devastador d'una ciutat exigeix periòdicament el tribut d'una persona (habitualment una donzella) que s'escull per sort. Un heroi vencerà el drac, rescatarà la donzella i finalment s'hi casarà. Aquest esquema és a la base de la llegenda de sant Jordi. La incorporació de la història de Sant Jordi i el drac, motiu propi dels sants amb perfil militar, a l'hagiografia del sant s'esdevé a partir del segle x (Narro 2020). Cingolani (2014) recorda que a finals del segle xiv existia una versió catalana de la llegenda de Sant Jordi més extensa i autònoma respecte a la de Iacopo da Varazze, però totes dues comencen amb l'episodi del drac. La participació del Sant en les conquestes de Mallorca i València li ha atorgat una vinculació amb la consciència col·lectiva, que té la seua translació a la festa dels Moros i Cristians, amb epicentre a Alcoi.

Els antecedents del relat són indoeuropeus i apareixen en la mitologia antiga i en la Bíblia. Coincideixen amb la història de Perseu, alliberador d'Andròmeda. L'heroi se serveix d'alguna arma defensiva o ofensiva. Defensiva, com un espill (Perseu s'enfronta a Medusa amb l'escut d'Atenea com espill). Ofensiva, com la llança que empra Belerofont per a vèncer Quimera. O, com el profeta Daniel, en un dels relats apòcrifs, que destrueix la gran serp de Babilònia amb un verí.

Dins dels relats del cicle del drac, la rondalla d'Enric Valor «La Mare dels Peixos» (Valor 1975: 56-78) presenta elements de la rondalla «La serp de set caps» (ATU 300) i la rondalla «Els bessons» (ATU 303), tal com ha estudiat Alberó (2004: 79-125). S'hi han assenyalat algunes altres mostres de rondalles valencianes que segueixen aquest model, per exemple «La flor del Jerigó» (Bataller 2001: 24) i «Els dos germans bessons» (Verdú 2014: 41-49), en el qual hi ha un drac de set caps, que té atemorida una població i cada cert temps baixa a endur-se'n alguna jove. Les diferents adaptacions de la rondalla d'Enric Valor han estat objecte d'un estudi comparatiu (Vendrell 2020). Per la seua part, l'heroi que venç una serp és un motiu present a les rondalles d'Enric Valor: «El gegant del Romaní», «Esclafamuntanyes», «El castell d'entorn i no entorn», «Don Joan de la Panarra» i «El patge saguntí». A «El gegant del Romaní», la serp devoradora de persones habita un espai ben definit, prop de Benifallim (l'Alcoià): «hi ha una serp grossa com la soca d'un pi, que abans menjava persones, però ja fa anys que li donen dues ovelles diàries per tal que deixi les persones tranquil·les» (Valor 1975: 234). A «El xiquet que va nàixer de peus» i a «L'amor de les tres Taronges» és també significativa la presència de serps.

Les serps que acaben mortes per un heroi són objecte de propostes escolars diverses. Assenyallem ací les experiències de l'Escola Puig-Agut de Manlleu a partir

de la llegenda del Serpent de Manlleu, objecte de representacions teatrals festives, on una gegantina serp de llarga cabellera rossa és morta per un vailet.

Des d'un punt de vista escolar, l'obra teatral de Vicent Berenguer i Josep Garcia (1997), un poeta i un mestre, editada en una col·lecció de teatre infantil, naix d'una representació col·lectiva que es va començar a representar a Banyeres de Mariola a la dècada dels 80. Des de mitjans dels 90 es representa cada tres anys, al carrer del poble, amb molta participació d'actors, amb un argument de fort component feminista:

En un país llunyà s'ha d'escollir la donzella que s'ofrirà al drac que els atemoreix. Com que tots tenen els mateixos drets i obligacions, l'elecció recau en la filla del rei. Però quan és davant, astutament, intercanvia el seu vestit amb la cuirassa d'un cavaller foraster i una mica babau, que ocupa el seu lloc. Finalment és la «indefensa» princesa qui matarà el drac i salvarà el cavaller covard, destinat a ser heroi (Berenguer & Garcia, 1997).

Com tot seguit comprovarem, l'heroi que matarà el dragó és un pres al qual se li oferirà la llibertat, si és capaç d'aconseguir-ho. Un argument etnopoètic ben conegut, com sintetitza José Manuel Pedrosa:

Ese argumento se ajusta a los motivos Th. H 1161, «Task: killing ferocious beast» («Prueba: matar a una bestia feroz»), Th. H924, «Tasks assigned prisoner so that he may escape punishment» («Pruebas asignadas a un prisionero si quiere escapar del castigo»); y tiene relación también con Th. H1219.2 «Quest assigned as punishment for murder» («Búsqueda asignada como castigo por un asesinato») y Th. H1219.5 «Quest assigned prisoner» («Búsqueda asignada a un prisionero») (Pedrosa 2017: 221-222).

3.2 Del drac del Patriarca a la serp de la Venta

Ens centrarem, tot seguit, en el repàs d'alguns relats valencians, i destacarem aquells que han tingut una major fortuna editorial i, en conseqüència, escolar.¹

Vicente Blasco Ibáñez publicà el 1919 «El dragón del Patriarca» al costat d'uns altres onze relats que configuren els *Cuentos valencianos*, que inicialment havia publicat en el diari *El Pueblo*. Aquest relat ha acabat configurant una de les llegendes valencianes més conegudes i divulgades, com mostrarem a continuació. Al Col·legi del Patriarca de València hi ha exposat un cocodril dissecat que el Virrei del Perú va regalar en 1600 a Juan de Ribera, arquebisbe de València i patriarca d'Antioquia. Una altra cria va estar dissecada al Monestir del Puig, però va desaparèixer durant la Guerra Civil.²

Blasco Ibáñez narra la història del cavaller dels espills que matarà un dragó conegut com a «dragó del mercat» o «dragó del riu», que des d'aleshores acabarà

1 Prescindirem d'analitzar unes altres variants semblants d'uns altres territoris, com seria el cas de la llegenda del Drac de Na Coca, que es conta d'un cocodril dissecat exposat avui en dia en Museu Diocesà de Mallorca, que fou mort pel cavaller Bartomeu Coch, sorprès per la bèstia quan es trobava festejant davant la finestra de la seua estimada.

2 No és un cas estrany el del Patriarca, l'arribada de cocodrils a les esglésies europees esdevindrà un fet habitual a partir del segle XVI (Domènec 2001-2002).

sent associat definitivament amb aquest cocodril de llarga tradició valenciana: «la historia verídica e interesante del famoso *dragón del Patriarca*». Un conte que explica el fantàstic origen de l'animal exposat, que parteix de la llegenda del dragó que s'havia criat en les aigües de fora de la muralla i que atemorïa la població, ja que cada dia devorava una persona diferent. Un riu Túria que s'extenia fins on ara hi ha el Mercat i on arribava «entre peladas calaveras y costillas rotas, el dragón, un horrible y feroz animalucho, nunca visto en Valencia, enviado, sin duda, por el Señor para castigo de los pecadores y terror de los buenos» (Blasco Ibáñez 1902: 245). La ciutat es despoblava fins que un dia un pres judeoconvers es va oferir com a voluntari per a matar el dragó, a canvi de rescatar la seua vida. Sense més arma que una llança i gràcies a la seua armadura d'espills, va poder enlluernar l'animal. El dragó es va espaventar del seu propi rostre reflectit en l'espill fins que el pres va enfonsar la seua llança en la boca de l'animal. Una llegenda ben viva.

Dicen algunos que está allí como símbolo del silencio, y con igual significado aparece en otras iglesias del reino de Aragón, imponiendo recogimiento a los fieles; pero el pueblo valenciano no cree en tales explicaciones, sabe mejor que nadie el origen del espantoso animalucho, la historia verídica e interesante del famoso «dragón del Patriarca», y todos los nacidos en Valencia la recordamos como se recuerdan los cuentos «de miedo» oídos en la niñez (Blasco Ibáñez 1902: 243-244).

Aquesta celebrada versió de Blasco Ibáñez ha donat peu a moltes altres versions o adaptacions. En primer lloc, la de Josep Bataller Calderón (1995) és fruit d'un encàrrec de la Conselleria de Cultura i és una adaptació al valencià, amb el mateix títol («El drac del Patriarca») de la mateixa estructura argumental. Per la seua extensió, més reduïda, és un text reproduït en diversos manuals escolars.

La llegenda fa part del cànon específic de llegendes de la ciutat de València, i prova d'això és la inclusió que feu Víctor Labrado en el seu repertori (2009: 45-47). A més, dins el cànon general de llegendes valencianes per a estudiants de primària, té un protagonisme especial, com mostra la seua presència dins el recull de Josep Franco (2015: 5-25), també divulgat a Franco (2011).

Una adaptació d'*El drac del Patriarca* per a un públic infantil és la preparada per Àlicia Casanova (2018) dins la col·lecció «Terra de llegendes», que incorpora diversos elements per a ampliar la informació sobre el territori i la llegenda, a més d'un vídeo amb la narració oral de Llorenç Giménez.

El caiman de l'església del Patriarca és present en l'obra infantil de Vicente Muñoz Puelles (2006) *Els animals de la ciutat*, en la qual un xiquet de sis anys que es perd per València i orientarà la seua mirada a partir dels animals presents en la ciutat.

A partir del conte de Blasco Ibáñez, Manel Cubedo (1995) prepararà una versió teatral per a un públic infantil, amb la incorporació d'elements i situacions noves, que va obtenir l'any 1995 el premi de Teatre Infantil Diputació de València i que fou estrenada per la companyia l'Entaulat-teatre a la Sala

Escalante de València el mateix any. Les paraules finals del llibre deixen clara la dependència respecte a l'hipotext del relat de Blasco:

I ací acaba la història que un bon dia ens van contar a un grapat de xiquets que, atemorits, vam descobrir un drac dissecat en l'església del Patriarca. Si voleu escoltar-la de primera mà i veure aquesta fera tan temuda, no oblideu visitar l'església; potser un vell us la conte fil per randa (Cubedo 1995: 91).

La narració oral de Carles Cano (2020) parteix de l'adaptació de Casanova (2018) i transforma l'heroi en un xiquet, el fill del vitraller, que es fabrica una armadura tota d'espills per encegar el dragó. El rei el premia fent-lo cavaller i donant-li una bossa plena de monedes d'or i argent. La versió oral de *Laia Cuentacuentos* (Rebombori Cultural 2020), dirigida a uns receptors infantils, s'ambienta en una València antiga i també fa protagonista un xiquet que podria haver comés un crim. Per vèncer el dragó es fabricarà l'habitual armadura d'espills i donarà mort a la bèstia, de la qual es diu que la de l'església del Patriarca és una rèplica «en petitet». La versió per al públic infantil dels Lunnis (2017), per a RTVE, capgira el sentit de la història i sobre la falsedat de les aparences reivindica que cadascú siga qui és i que no aparente. Incorpora com a personatge el Virrei del Perú del qual es diu que arribà a València amb l'ou d'una cria d'un animal que, en fer-se gran, espantava persones i animals perquè hi veien un dragó, fins que el virrei tornarà al riu i li donarà un espill a l'animal perquè es mire en ell i comprove que no és un dragó, sinó un caiman.

Per la seua part, l'altre cocodril dissecat germà del del Patriarca, el drac del Puig (l'Horta Nord), que fins la guerra civil va estar disposat damunt el sepulcre de Bernat Guillem d'Entença del Monestir del Puig (Badenes 2014), ha estat objecte d'un parell d'adaptacions per al públic infantil. Des de la versió de Garcés (2003) fins la de Manel Alonso (2011), escrita amb quartetes de rimes fàcils, a partir de la dita popular «Eres més mal que el dragó del Puig».

Una variant valenciana ben interessant és el «dragó d'Alcoleja» (Diéguez, Llinares & Llorca 1999: 47-51), en la qual el pres empra una espasa, un escut, una torxa i un espill per donar mort al dragó, de l'estómac del qual traurà uns xiquets vius que havia devorat.

Després de la del Patriarca, una variant valenciana amb fortuna editorial i presència escolar és «La Serp de la Venta», ubicada a Xeraco (la Safor). Per iniciativa del mestre de Xeraco Antoni Martí, el relat de «La Serp de la Venta» fou publicat en una revista escolar el 1980, pas previ al llibre col·lectiu de 1995 (Campos, Iborra & Martí 1995), a la representació teatral de 2001, a cura de Ximo Vidal, i a l'elaboració d'unitats didàctiques transversals per a primària de 2007 (Campos, Iborra & Martí, 2007) (vegeu figura 1), a més de la darrera i més completa publicació de 2019 (Campos, Iborra & Martí, 2019).

Des de la seua primera edició escolar, la rondalla ha tingut diverses reformulacions, a mesura que es coneixien més variants de la història (Palmer, 2012). Els ele-

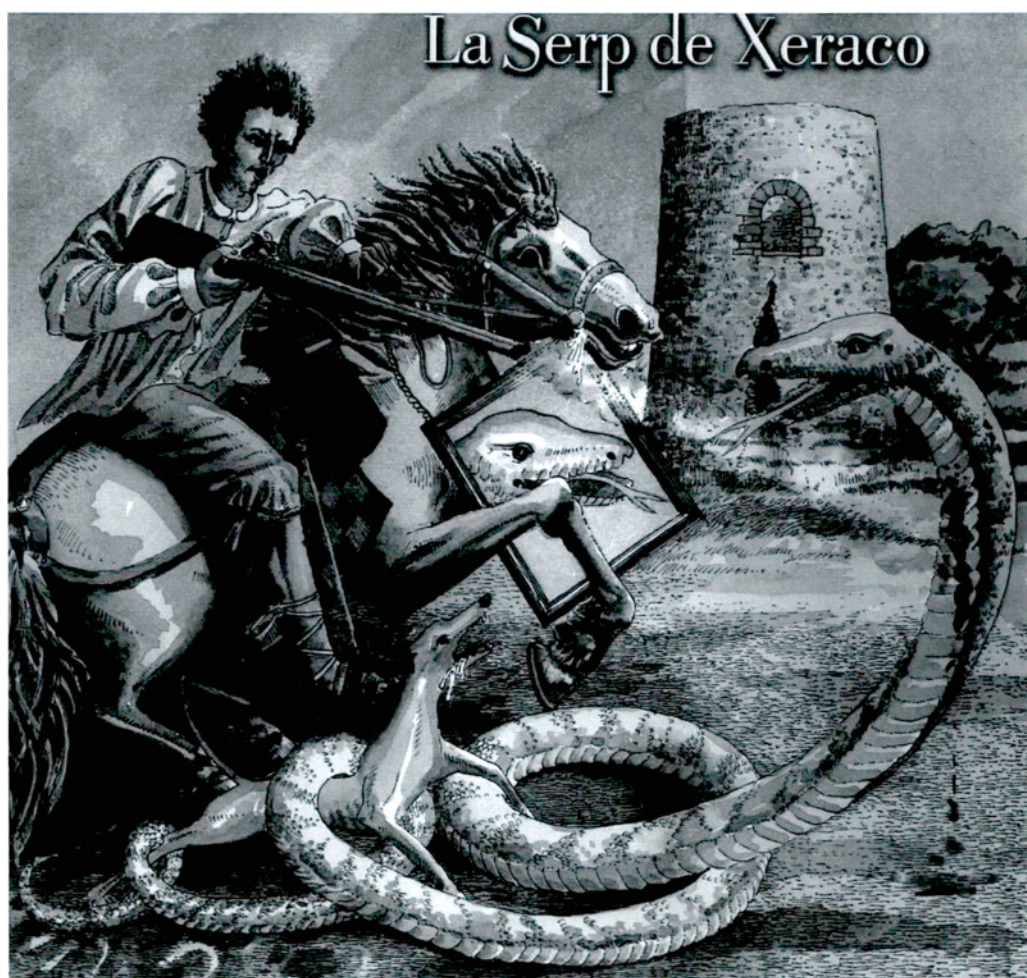

Figura 1. Portada del llibre *La Serp de Xeraco* (Campos, Iborra & Martí 2007) amb l'escena de la serp abatuda pel presoner, amb el cavall, l'escopeta i l'espill en l'espai de la Torre de Guaita de la marjal del riu Vaca de Xeraco.

ments constitutius del relat són els habituals: la serp amb cabellera, el pres que esdevé heroi, i el cavall, l'escopeta i l'espill com accessoris indispensables, tal com mostra la síntesi argumental de la rondalla:

A la marjal de Xeraco, a tocar d'un lloc conegut com la Venta, a la partida de les Comes, habitava una serp enorme i llarga, dotada d'un característic monyo i pegava uns bufits esgarrifosos. S'alimentava d'animals i persones. Les autoritats demanaren ajuda al governador de València i aquest envià un pres per a matar la bèstia. El valent demanà tres coses: un cavall, una escopeta i un espill. Segons altres versions, portava un trabuc. La fera, en veure la seua imatge reflectida a l'espill, l'envestí el pres aprofità el moment per a disparar-li dos trets a boca canó que la varen matar. Una variant oblida l'espill i el substitueix per un tros de carn col·locada a l'obertura del canó del trabuc. De tanta por com va passar, al cap d'uns dies el pres morí (Campos & Iborra 2012: 18).

Propera i molt semblant a la versió de Xeraco, és la de Beniopa (la Safor), amb la presència d'un heroi muntat a cavall, armat amb escopeta i vestit amb una armadura feta de llanda lluenta, recollida dins la novel·la juvenil *Una marjal de llegendes* (Selfa 2018):

Es va córrer la veu i un dia va aparéixer un home jove, anomenat el Blanc. Portava un cavall i només va demanar una escopeta i unes petrolieres. Ell mateix es va construir un xiulet especial fet de canyetes, i amb les petrolieres fabricades de llanda lluenta com un espill va fer-se com una espècie d'armadura i un escut protector. Agafà l'escopeta i el cavall se n'anà tot sol cap a la marjal. Amb el xiulet tractava d'atraure la serp: «Cloc, cloc, cloc... cloc, cloc, cloc...». I la bestiola acudí a la crida.

Com el Blanc era molt valent i no tenia por l'esperà decidit i preparat. I en el moment que la serp s'hi acostà, es plantà i obrí la boca per menjar-se'l, es veié reflectida a la llanda de les petrolieres i, sorpresa, s'espantà. El xicot aprofità l'oportunitat per descarregar-li un tret amb l'escopeta, que li rebentà el cap. Pacientment baixà del cavall, li lligà unes cordes a la muntura i passejà vencedor aquell animal per camins i canyars fins arrossegar-la per tota Beniopa i dur-la a la porta de l'ajuntament (Selfa 2018: 88-90).

4. La serp mata la persona que la va cuidar (ATU 155: The Ungrateful Snake Returned to Captivity)

Sobre aquest tipus narratiu trobem un gran nombre de versions recollides al llarg del territori peninsular. L'associació de les serps a la llet es considera una resta mítica cèltica present a tota Europa (Gurruchaga 2019). L'argument es pot resumir de la manera següent: un pastor troba una serp petita i la cria, després d'una llarga absència, torna a visitar-la; la serp, ja gran, com a mostra d'alegria pel retrobament, se li enrosca al voltant del coll i l'estrangula.

El conte de la serp ingrata amb l'home que l'ha salvat i alimentat es considera un dels contes més populars de la tradició europea i oriental (Espinosa 1946-47: 420-32). Hi abunden les versions literàries (vegeu Hernández 2006): faules grecollatines (Isop, Fedre i Babri), Petroni, el Satiricó, Tognis, Odó de Cheritón, la *Disciplina clericalis*, el *Libro del Buen amor*, l'Esopete, Tirso de Molina, Agustín Moreto, els *Emblemas Morales*, Cervantes, Samaniego, etc. Una llegenda, doncs, dotada d'historicitat. De fet, l'escriptor Gustavo Martín Garzo havia escoltat aquesta història com a vertadera en la seua infància i fins i tot recorda haver anat a visitar la pell de la serp exposada en una església, tal com conta en la seua novel·la *El pequeño heredero* (Amores 2005).

Com ocorre en el relat de la Serp del Patriarca, el text de Blasco Ibáñez, conegut com a «Sancha», present en la meitat del primer capítol de *Cañas y barro* (Blasco Ibáñez 1902: 20-24), ha difós el text, que es desenvolupa en un paratge de l'Albufera de València conegut de ben antic com a «Pla de Na Sanxa».³

³ El nom de «Sanxa», referit a la serp, no és exclusiu de l'Albufera, sinó que el trobem en

Otro anillo oprimió sus brazos, agarrotándolos. La boca del reptil le acariciaba como en otros tiempos ... y mientras tanto los anillos se contraían, se estrechaban, hasta que el soldado, crujéndole los huesos, cayó al suelo envuelto en el rollo de pintados anillos. A los pocos días, unos pescadores encontraron su cadáver, una masa informe, con los huesos quebrantados y la carne amoratada por el irresistible apretón de Sancha. Así murió el pastor, víctima de un abrazo de su antigua amiga (Blasco Ibáñez 1902: 21).

Aquest relat ha fet fortuna dins la tradició escolar valenciana, com destaca Rafael Beltrán: «Hui és un conte alguna versió del qual s'inclou normalment dins la tradició escolar, en textos valencians de Llengua i Literatura per a xiquets de 10-11 anys (amb el títol de "La serp Sanxa" o d'altres semblants)» (Beltrán 2007: 577).

Amb tot, la versió valenciana més antiga és la recollida per Martínez i Martínez a Olocau (el Camp de Túria), titulada «La serp Tereseta», en la qual el protagonista és un carboner i la serp un exemplar que en fer-se gran llueix una llarga cabellera:

Va ocurrir un dia que'l carboner tingué una brega ab un pastor y el matá per lo que aná a presili, y sòrt que no'l vaen penjar; després de un muntó de anys, ya ben vell, aprofitant indults ixqué del presili, y una vòlta en el carrer lo primer que feu va ser el anar en busca de Tereseta, aplegat que fon al cubil de la bestiola que tant ell volia, y que tan domesticada tingue ab alegre veu cridà -Tereseta-, may ho havera fet, al punt ab gran espasme vegué eixir de debaix de les roques una serp tan gran com el botoló de un navili, ab llarga cabellera com la de dòna, la que enroscantseli al còs li feu cruixir la Caixa del pit matantlo. Quant a la mòrt del pastor escapa de la còrda del bogí, pero a sa tornada no's pogué desllapiçar de la feristica serp ab cabellera (Martínez i Martínez 1995: 77).

Existeixen unes altres versions valencianes, com la recollida per Bataller Calderón, a Vilallonga de la Safor, amb el títol «El pastor i la serpeta», en la qual la serp és morta a escopetades pel pastor:

Aleshores li va eixir una serp molt gran, que per poc no se'l va menjar. El pastor va pegar a fugir, dirigint-se cap a sa casa. Va agafar l'escopeta i va tornar així armat a la muntanya. La serp ja s'havia menjat una cabra. I el xic la va matar a escopetades. I no se li va ocórrer mai més tocar una serp (Bataller Calderón 2001: 83).

La versió adaptada a un públic infantil segurament més coneguda actualment, reproduïda a molts llibres de primària, és la de Llorenç Giménez, que reivindica el component d'amistat entre la serp i el pastor i en la qual la serp no acaba matant el pastor:

Sanxa s'abraçà a Cristòfol i quasi l'ofega. Sort que la serpota s'adonà de la seua força i va amollar el pastor. Aleshores, per mostrar la seua alegria, s'enfonsà en l'aigua fent volantins

unes altres tradicions peninsulars. És el cas de «La culebra Marinsancha» vinculada a un pastor de la població navarresa d'Aralar (Asiáin 2006: 126-127). A Los Navalucillos (a la Manxa) és famosa la serp Sacha o Sancha, amb el mateix patró argumental (Paz 2017: 164-169).

i tombarelles com només ella sabia. Des d'aquell dia, el pla de la bona pastura fou conegut com el Pla de Sanxa (Giménez 2007).

La televisió pública valenciana ha difós una narració oral de Llorenç sobre aquesta mateixa llegenda (Giménez 2020), que al seu torn és present en el repertori d'uns altres contacontes (Rebombori cultural 2019).

5. *La serp lactant* (ATU 285: *The Child and the Snake*)

No trobem una entrada específica per a aquest tipus al catàleg ATU (Uther, 2011), però el podem assimilar als tipus ATU 285 «El Nen i la serp», ATU 285A «L'home i la ferida de la serp», i ATU 672 «La corona de la serp» (vegeu Paz 2017: 156). El complet i documentat estudi de David Ermacora (2017) mostra una variadíssima tradició de motius folklòrics de rèptils que beuen llet i que alleten. Des d'un punt de vista antropològic, la serp furta a una comunitat el seu bé més preuat, el seu futur, representat en els seus fills, als quals furta la llet (Paz 2017: 170).

La creença de la serp bevedora de la llet materna de les dones que es queden adormides és molt estesa. D'aquesta manera ho recull el DCVB:

Són moltíssims els que creuen que les serps són tan afectades de beure llet, que van a mamar als pits de les dones adormides, i també que, sentint l'olor de la llet d'un infant que mama, li entren per la boca; diu que hi entren de reculons, ficant-hi primer la cua i fent-se endins fins a quedar amb la boca ran de la gargamella del nen, i tota la llet que aquest xucla, va a parar a la boca de la serp, de manera que la criatura s'amagreix i arriba a morir-se de fam si la gent no s'adona que hi ha la serp i no la'n treu (DCVB 9: 860).

La síntesi argumental del relat llegendari que presenta el llibre *Por o fugirem*, una lectura especialment adreçada als lectos joves, bastida a partir dels personatges valencians de la por, explica com les serps, mentre beuen la llet materna, aprofiten la seua cua a mode de xumet:

Quan les mares dormen, les serps van sigil·losament fins al llit. S'amorren a les mamelles inflades de llet de les mares, i els les xuplen fins que les buiden... Mentrimentres, per evitar que la criatura es desperte i plore, les serps posen la punta de la cua, a la manera de xupló, dins la boca del nadó. I és així que, a poc a poc, es beuen tota la llet de la mare. La deixen eixuta. I després el xiquet —o xiqueta— no pot criar-se bé: per més que xuple els mugrons dels pits de la mare, no en pot traure substància. I s'aprima. I plora. I es queda esquifidet. I es pot morir i tot, per falta de llet. Perquè és la serp, qui li'n furta l'aliment, a la mare (Gisbert, Labrado & Borja 2018: 114).

Uns altres relats subratllen l'astúcia de la serp, com és el cas d'«Una serp ben astuta», recollida a Benirrama (Bataller Calderón 1981: 84).

És coneguda la llegenda de la «Serp del Litero», que incorpora trets de ver-

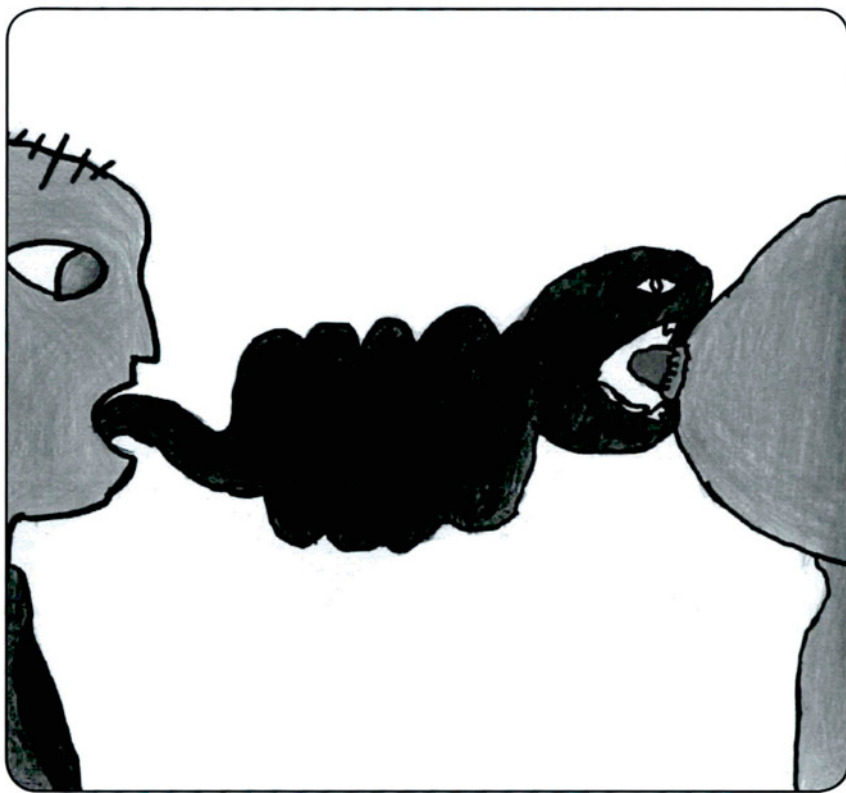

Figura 2. Dibuix d'alumnes de primària del CEIP Joanot Martorell (Xeraco) a partir de la llegenda «La serp que mamava» (Campos, Iborra & Martí 2019: 56).

semblança com la ubicació exacta del relat en un espai conegut de Castalla. Fins a sis versions recollides de diferents informants locals trobem en la web de Canpop (<http://rondalles.canpop.org/llista.php>). Podem reconstruir els trets argumentals essencials del relat: el mas anomenat Litero es troba en l'eixida de Castalla («...direcció cap a la creu i agafeu el camí de la dreta i continueu cap a les Fermoses, abans d'arribar a la caseta de l'Àngel») i en aquell mas es conta la història d'una serp, amb melena blanca, que anava a cercar la llet materna; és per això que encara es diu «ves amb compte no vaja a ser que es trobes la serp del Litero».

Josep Mascarell Gosp mostra un posat escèptic davant la versemblança del relat: «... de les xuclades de llet a la mamella d'aquesta i aquella mare després d'infantar... La serp vinga i vinga de mamar, mentre el xiquet xucla-li que xucla la cua...Us rieu? També jo! Tu i jo sabem, doncs, que açò és un conte xinès...» (Mascarell 1981: 196).

A Xeraco s'hi ha recollit la versió anomenada «La serp que mamava», que és una de les poques mostres que compta amb una transposició escolar (Campos, Iborra & Martí 2019: 57): «Allò era del tot impensable, però va ser ben cert i vosaltres si voleu s'ho creieu i si no, no s'ho creieu, però així m'ho contaren i així us ho conte jo ara». Es mostra un dibuix a la figura 2.

A la novel·la juvenil *Una marjal de llegendes*, un home major de Beniopa (la Safor) és l'informant que narra aquest mateix relat, protagonitzat per una serp amb cabellera, que practica l'astúcia acostumada:

Diuen, m'ho contava el meu iaio, que aquella serp tenia cabellera i tot. Això no pot ser! però tots deien que era així. Conten que baixava de la muntanya a les nits a buscar la llet de les mares amb xiquets de bolquers. Entrava pel corral i era tan astuta que s'acostava a la mare dormida que donava de mamar el seu nadó, li llevava el mugró de la boca al xiquet i li posava la seua cua perquè no plorara, i ella xuclava la llet del pit de la mare. Grans ensurts contaven les dones. Jo torne a dir, que això no pot ser! Que un animal que naix d'un ou, no beu llet. Però tot el món assegura que la gran serp era així, i així seria, un gran animalot (Selfa 2018: 88).

6. A tall de conclusió

Hem diferenciat tres tipus narratius protagonitzats per serps: l'heroi que mata el dragó (ATU 300: *The Dragon Slayer*), la serp que mata la persona que la va cuidar (ATU 155: *The Ungrateful Snake Returned to Captivity*) i la serp lactant (ATU 285: *The Child and the Snake*).

Les variants etnogràfiques d'aquests textos no tenen presència en el context escolar, però sí les versions destinades a un públic infantil, des de les versions lliures, que trobem en narracions contades per contacontes, en obres de teatre infantil, i les adaptacions escolars de les narracions, entre les quals trobem canvis argumentals, canvis de finals, etc.

De la més coneguda narració, la de l'heroi i el drac, hi ha diverses rondalles valencianes que la recullen, entre elles la d'Enric Valor, a més del referent llegendari a Sant Jordi. La versió teatral de *La llegenda del drac i la princesa* (Berenguer & Garcia 1997) és un model de creació d'un relat nou, que capgira i qüestiona el valor de l'heroi clàssic, a partir d'elements folklòrics preexistents.

Les llegendes sobre serps i dracs més reproduïdes als llibres de text de primària són, sense cap mena de dubte, «El dragó del Patriarca» i «La serp Sanxa», ambdues conegudes per les versions literàries de Blasco Ibáñez, de primers del segle xx. A l'enorme difusió dels textos, per dur el segell del novel·lista valencià, cal afegir la presència de dos localitzacions concretes (l'església del Patriarca a València, amb el cocodril ben visible, i el pla de Sanxa, a l'Albufera) com a factors que reforcen i activen el component llegendari dels dos relats.

Per la seua part, la llegenda de «La serp de la Venta», recollida a la població de Xeraco, és un model de recuperació d'una llegenda local que esdevé un motiu generador de propostes didàctiques per a primària per a diferents àrees de coneixement.

Les serps xucladores de llet materna, sense un relat identificable al darrere dins els corpus habituals de llegendes valencianes, no tenen una difusió semblant a les anteriors a les escoles, on tampoc no és fàcil d'introduir relats que no aporten una lliçó moral reconeixible.

Siga com siga, dins el context de revifalla del repertori de monstres valencians, la serp de grans dimensions, cabelluda o no, té un lloc preeminent al costat d'altres personatges i relats de l'imaginari fantàstic. L'animal real i el fantàstic han acabat, finalment, reduïts i elevats a la categoria de mites.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALONSO, M. (2011): *Tonet i el drac del Puig*, il·l. d'E. PIERA, Alzira, Germania.
- AMORES, M. (2005): «'El pequeño heredero' de Gustavo Martín Garzo: a propósito del relato tradicional de la serpiente y el pastor (T 155A)», *Garzo*, núm. 5, p. 9-32.
- ASIÁIN, A. (2006): «Narraciones folclóricas navarras, recopilación, clasificación y análisis», *Cuadernos de etnología y etnografía de Navarra*, núm. 81, p. 11-291.
- AVILÉS, J.; TORRENTS, F. (2019): *Les serps impossibles. Històries d'una verinosa seducció*, Lleida, Pagès editors.
- BATALLER CALDERÓN, J. (1995): *Llegendes cavalleresques i de moros*, València, Conselleria de Cultura.
- (2001): *Rondalles de les comarques centrals valencianes*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- BELTRÁN, R. (2007): *Rondalles populars valencianes: antologia, catàleg i estudi dins la tradició del folklore universal*, València, PUV.
- BERENGUER, V.; GARCIA, J. (1997): *La llegenda del drac i la princesa*, il·l. de J. VICÓ, Alzira, Bromera.
- BLASCO IBÁÑEZ, V. (1902): *Cañas y barro*, València, Prometeo.
- (1919): *Cuentos valencianos*, València, Prometeo.
- CAMPOS, A. (2019): «Lepanto, el caimán del patriarca Juan de Ribera. Aproximación a su significado», *Chronica Nova*, núm. 45, p. 195-221.
- CAMPOS, R.; IBORRA, J. (2012): «Mites i llegendes de la marjal. La serp de la Venta de Xeraco», *L'Escudella – Revista d'Història i Cultura*, núm. 1, p. 13-17.
- CAMPOS, R.; IBORRA, J.; MARTÍ, A. (1995): *La serp de la venta: contalles tradicionals de Xeraco*, València, Afers.
- (2007): *La Serp de Xeraco*, Xeraco, MRP Col·lectiu de Mestres de la Safor.
- (2019): *La serp de la Venta: llegendes i narracions tradicionals de Xeraco*, Xeraco, A.C. La Goleta/Afers.
- CANO, C. (2020): «*El drac del Patriarca*» una llegenda en valencià. [vídeo] <<https://www.youtube.com/watch?v=BLNervX9V3A&t=38s>> [data de consulta: juny de 2021]
- CASANOVA, A. (2018): *El drac del Patriarca*, il·l. de D. GONZÁLEZ, Saragossa, Edelvives.
- CINGOLANI, S. M. (2014): *Sant Jordi. Una llegenda mil·lenària*, Barcelona, Base.
- CUBEDO, M. (1995): *El drac*, Alzira, Bromera.

- CUCARELLA, T. (2003): *Quina lenta agonia, la dels ametlers perduts*, València, Eliseu Climent.
- DCVB = ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B.; SANCHIS GUARNER, M. (1964-1968): *Diccionari català-valencià balear*, 10 vols., 2a ed., Ciutat de Mallorca; Barcelona, Moll.
- DIÉGUEZ, M. À.; LLINARES, M.; LLORCA, F. X.; MONTIEL, R. (1999): *Rondalles de la Marina*, Altea, Caixaltea; Institut de Batxillerat d'Altea.
- DOMÈNECH, J. D. (2001-2002): «Cocodrils i balenes a les esglésies», *Locus amoenus*, núm. 5, p. 253-275.
- ERMACORA D. (2017): «The comparative milk-suckling reptile», *Anthropozoologica*, núm. 52 (1), p. 59-81.
- ESPINOSA, A. M. (1946-1947): *Cuentos populares españoles recogidos de la tradición oral de España*, 3 vols., Madrid, CSIC.
- FRANCO, J. (2011): *El dragó del Patriarca*, il·l. de F. SANTACANA, Alzira, Fundació Bromera per al Foment de la Lectura.
- FRANCO, J. (2015): *Llegendes valencianes*, Alzira, Bromera.
- GARCÉS, J. (2003): *Estrella i drac del Puig*, il·l. d'E. GARCÉS, València: CSU.
- GIMÉNEZ, L. (2007): *El secret de les cinc llegendes*, il·l. d'E. Martínez, Alzira: Bromera.
- (2020): *Sanxa*. [vídeo] <<https://apuntmedia.es/va/la-colla/infantil/els-contes-de-llorenc-gimenez/sanxa>> [data de consulta: juny de 2021]
- GISBERT, F.; LABRADO, V.; BORJA, J. (2018): *Por o fugirem*, il·l. d'A. CARRASCO, Algemesí, Andana.
- GISBERT, F.; MIQUEL, D. (2013): *La Maria no té por: el llibre dels espantacriatures*, il·l. de R. MANISCALCHI, Algemesí, Andana.
- GURRUCHAGA, M. (2019): «'La serpiente y el pastor', un cuento de la tradición oral atribuible a un mitema de la 'restliteratur' céltica hispana», *Revista de Folklore*, núm. 449, p. 4-14.
- HERNÁNDEZ, Á. (2006): «Literatura y tradición oral: fábulas y cuentos folklóricos de animales (II)», *Revista de Folklore*, núm. 305, p. 147-164.
- JAÉN, G. (2012): *Testament (Sonets de l'Hort de Palmeres)*, Tarragona, Arola.
- LABRADO, V. (2009): *Llegendes de la ciutat de València*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- LUNNIS (2017): *Lunnis de leyenda - El dragón del Patriarca* [vídeo] <<https://www.rtve.es/infantil/serie/lunnis/video/lunnis-leyenda-dragon-del-patriarca/4080740/>> [data de consulta: juny de 2021]
- MARTÍNEZ i MARTÍNEZ, F. (1995): *Llegendari valencià*, ed. J. M. BALDAQUÍ, Alacant; València, Institut de Cultura Juan Gil-Albert/Conselleria d'Educació i Ciència.
- MASCARELL, J. (1981): *Amics de muntanya: excursionisme i plantes medicinals*, València, Eliseu Climent.

- MIQUEL, D. (2015): *Més musiqueries: de Vinaròs a Oriola el país vola!* [disc], Algemés, Andana.
- MUÑOZ PUELLES, V. (2006): *Els animals de la ciutat*, il·l. de N. VILLAMUZA, Alzira, Bromera.
- NARRO, A. (2020): «Dragones y santos militares en la hagiografía bizantina», *Byzantion Nea Hellás*, núm. 39, p. 255-279.
- PALMER, J. (2012): «Les edicions de la rondalla de Xeraco 'La serp de la Venta'», *L'Escudella – Revista d'Història i Cultura*, núm. 1, p. 9-12.
- PAZ, M. (2017): «De mujeres y bichas: la culebra lactante en algunas narraciones orales del sur de España», dins *Actas de La Primera Jornada Interdisciplinaria: La figura de la serpiente en la tradición oral iberoamericana*, Urueña, Fundación Joaquín Díaz, p. 151-172.
- PEDROSA, J. M. (2017): «La leyenda de la bestia que murió atragantada: el lagarto de Jaén, entre Chaucer y Spielberg (ATU 74C* Y ATU 136)», dins *Actas de La Primera Jornada Interdisciplinaria: La figura de la serpiente en la tradición oral iberoamericana*, Urueña, Fundación Joaquín Díaz, p. 218-236.
- PÉREZ, L. (1990): «El origen de Sagunto en sitio itálico», *Arse*, núm. 25, p. 943-960.
- PUIG, M. (2014): *Els mons de Laia*, il·l. M. PUIG, Algemés, Andana.
- REBOMBORI CULTURAL (2019): *La Serp Sanxa. Laia Cuentacuentos* [vídeo] <<https://www.youtube.com/watch?v=K5dha5ndI1Q>> [data de consulta: juny de 2021]
- REBOMBORI CULTURAL (2020): *El Dragón del Patriarca. Laia Cuentacuentos* [vídeo] <<https://www.youtube.com/watch?v=ji7qUpPeRqc>> [data de consulta: juny de 2021]
- SELFA, E. (2018): *Una marjal de llegendes*, Gandia, Lletra Impresa.
- UTHER H.- J. (2011): *The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*, Hèlsinki, Suomalainen Tiedeakatemia.
- VALOR, E. (1975): *Obra literària completa*, vol. I, València, Gorg.
- VIRGILI (1958): *L'Eneida*, trad. de M. DOLÇ, Barcelona, Alpha.